

Aleksandra Bartosiewicz

Uniwersytet Łódzki / University of Lodz

 <https://orcid.org/0000-0002-6464-9277>

Ile Lucyfera w *Lucyferze*? Serialowa postać a jej biblijny pierwowzór. Różnice i podobieństwa

Summary

How much Lucifer in *Lucifer*? TV series character and its biblical prototype Differences and similarities

Satan and the origins of Evil have fascinated mankind since the dawn of time. Therefore, this article attempts to answer the question who is Satan and why is he often identified with Lucifer? We will then follow his fate written on the pages of the Holy Bible and apocryphal literature, and finally compare Satan with the title character of the popular TV series *Lucifer*. Thus it will be possible to answer the next question – to what extent the protagonist of the series, the personification of the common ideas about Satan rooted in popular culture, resembles his biblical prototype.

Keywords: Satan, Lucifer, Holy Bible, apocryphal literature, TV series

Streszczenie

Szatan i początki Zła fascynują ludzkość od zarania dziejów. W artykule podjęta zostanie próba odpowiedzi na pytanie, kim jest Szatan i dlaczego bywa często utożsamiany z Lucyferem? Prześledzimy następnie jego losy spisane na kartach Pisma Świętego oraz literatury apokryficznej, by na koniec porównać Szatana z tytułowym bohaterem popularnego w ostatnich latach serialu *Lucyfer*. Dzięki temu możliwa będzie odpowiedź na kolejne pytanie – w jakim stopniu serialowy bohater, uosobienie zakorzenionych w popkulturze powszechnych wyobrażeń na temat postaci Szatana, przypomina swój biblijny pierwowzór.

Słowa kluczowe: Szatan, Lucyfer, Pismo Święte, literatura apokryficzna, serial

Received: 2021-10-15. Verified: 2021-10-17. Accepted: 2021-11-07

© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Wstęp

Szatan (hebr. שָׂטָן, inaczej przeciwnik, oskarżyciel, oszczerca) często utożsamiany bywa z Lucyferem lub Belzebubem i uważany jest za najwyższego rangą demona wśród wszystkich złych duchów. W tradycji chrześcijańskiej, judaizmie oraz islamie uznawany jest za przywódcę zbuntowanych aniołów oraz głównego sprawcę zła na świecie. Co jednak ciekawe, z perspektywy leksykalnej bezpośrednio wzmianki o Szatanie w Biblii są dość rzadkie. Przykładowo, różne wersje gramatyczne tego terminu pojawiają się w Starym Testamencie 27 razy. Po raz pierwszy terminu tego użyto w Księdze Liczb, w przypowieści o Aniele Jahwe, który grozi człowiekowi imieniem Balaam, że jeśli ten wciąż będzie się sprzeciwiał Stwórcy, zostanie w końcu ukarany (Lb 22, 22; 32)¹:

Jego wyjazd rozpałił gniew Pana i anioł Pana stanął na drodze przeciw niemu, by go zatrzymać. [...] Anioł zaś Pana rzekł do niego: „Czemu aż trzy razy zbiłeś swoją oślicę? Ja jestem tym, który przyszedł, aby ci bronić przejazdu, albowiem droga twoja jest dla ciebie zgubna”².

Z biegiem czasu postać Szatana tak w Biblii, jak i w tekstach apokryficznych ewoluuje. O ile bowiem w Starym Testamencie pojęcie to pojawia się w znaczeniu przeciwnika, nieprzyjaciela, o tyle w Nowym Testamencie Szatan zaczyna być łączony z demonami jako swoimi poddanymi. Od tego czasu traktowany jest on także jako personifikacja zła. Warto więc zadać sobie pytanie o tożsamość Szatana w Piśmie Świętym oraz literaturze międzytestamentowej.

Kim jest Szatan?

O Szatanie mówi się zazwyczaj jako o złu o charakterze osobowym, gdyż charakteryzuje go podmiotowość, jaźń, umysł, wola i władza działania. Jednocześnie Szatan nie ma w sobie zgodności odczuwania w miłości (tzw. *sympatheia*), gdyż nie kocha nawet drugiego demona³. W księgach Starego i Nowego Testamentu Szatan nigdy

¹ W. Kardyś, *Szatan w Starym Testamencie oraz w judaizmie Drugiej Świątyni. Studium z historii tradycji*, Lublin 2015, s. 52, 83–86.

² Wszystkie cytowane w niniejszym artykule fragmenty z Pisma Świętego pochodzą z: *Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. W przekładzie z języków oryginalnych*, red. K. Dynarski, M. Przybył, wyd. 5, Poznań 2020.

³ T. Kaczmarek, *Zło o charakterze osobowym – Szatan w refleksji teologicznej i doświadczeniu Kościoła*, „Studia Włocławskie” 2003, nr 6, s. 242.

nie jest postacią pierwszoplanową. Jest najczęściej przeciwnikiem Boga lub człowieka, a przez dzieło zbawienia pokazane jest nie wprost jego królestwo. W Starym Testamencie nauka o Szatanie i demonach nie jest jeszcze dostatecznie rozwinięta. Początkowo starozakonni egzegeci byli zdania, że Szatan (Sammael – hebr. שָׁמַאֵל, inaczej Anioł Śmierci, starodawny wąż) został stworzony szóstego dnia razem z Ewą. W Księdze Rodzaju (Rdz 3,1) czytamy:

A wąż był bardziej przebiegły niż wszystkie zwierzęta lądowe, które Pan Bóg stworzył. On to rzekł do niewiasty: „Czy rzeczywiście Bóg powiedział: Nie jedzcie owoców ze wszystkich drzew tego ogrodu?”

Natomiast w 2 liście do Koryntian (2 Kor 11,3) napisano: „Obawiam się jednak, ażeby nie były odwiedzone umysły wasze od prostoty i czystości wobec Chrystusa w taki sposób, jak w swojej chytrłości wąż uwiódł Ewę”.

We wczesnym judaizmie wysuwano też inną koncepcję. Pierwszą żoną Adama miała być bowiem Lilit, demon i strzyga, z którą spłodził on wszystkie duchy nieczyste. Z kolei w Księdze Hioba (Hi 1,6–12) Szatan jawi się jako należący do rady „synów Bożych”, z czego wnioskowano, że to sam Bóg jest sprawcą zła i że Szatan należy do jego szanowanych doradców:

Zdarzyło się pewnego dnia, gdy synowie Boży udawali się, by stanąć przed Panem, że i szatan też poszedł z nimi. I rzekł Bóg do szatana: „Skąd przychodzisz?”. Szatan odrzekł Panu: „Przemierzałem ziemię i wędrowałem po niej”. Mówi Pan do szatana: „A zwróciłeś uwagę na sługę mego, Hioba? Bo nie ma na całej ziemi drugiego, kto by tak był prawy, sprawiedliwy, bogobojny i unikający grzechu jak on”. Szatan na to do Pana: „Czyż za darmo Hiob czci Boga? Czyż Ty nie ogrodziłeś zewsząd jego samego, jego domu i całej majątności? Pracy jego rąk pobłogosławiłeś, jego dobytek na ziemi się mnoży. Wyciągnij, proszę, rękę i dotknij jego majątku! Na pewno Ci w twarz będą złorzeczył”. Rzekł Pan do szatana: „Oto cały majątek jego w twej mocy. Tylko na niego samego nie wyciągaj ręki”. I odszedł szatan sprzed oblicza Pańskiego.

Fakt, że Szatan powstał z mocy bożej, mają też potwierdzać wersety z Księgi Izajasza (Iz 45, 6–7):

Aby wiedziano od wschodu słońca aż do zachodu, że beze Mnie nie ma niczego. Ja jestem Pan, i nie ma innego. Ja tworzę światło i stwarzam ciemności, sprawiam pomyślność i stwarzam niedolę. Ja, Pan, czynię to wszystko.

Dopiero z Księgi Mądrości pochodzi pojęcie diabła jako przyczyny zła, grzechu człowieka i śmierci, a według tradycji późnego judaizmu Szatan (Demon) stoi na czele upadłych aniołów⁴.

W odróżnieniu od nieostrego znaczenia terminu Szatan w Starym Testamencie, Nowy Testament widzi w nim przeciwstawieństwo Jezusa. Tutaj Szatan (hebr. *satan* – oskarżać) to imię własne istoty, która postrzega Syna Bożego jako swego największego wroga. Jest wobec tego nieprzyjacielem, przeciwnikiem utrudniającym, przeszkadzającym w osiągnięciu czegoś. Pojęcie to zamiennie używane jest z greckim *diabolos* (gr. *diaballo* – rozdzielić, rozerwać), wyrażającym ideę oderwania od Boga⁵. Najwięcej wzmianek o działaniach Szatana można znaleźć w Ewangeliach, opisujących życie i nauki Chrystusa⁶. Przykładowo: u św. Mateusza Jezus jest kuszony przez Szatana na początku swej misji (Mt 4, 1–11):

Wtedy Duch wyprowadził Jezusa na pustynię, aby był kuszony przez diabła. [...] Wtedy przystąpił kusiciel i rzekł do Niego: „Jeśli jesteś Synem Bożym, powiedz, żeby te kamienie stały się chlebem”. [...] Wtedy wziął Go diabeł do Miasta Świętego, postawił na narożniku świątyni i rzekł Mu: „Jeśli jesteś Synem Bożym, rzuć się w dół, jest przecież napisane: Aniołom swoim rozkaże o tobie, a na rękach nosić cię będą, byś przypadkiem nie uraził swej nogi o kamień”. [...] Jeszcze raz wziął Go diabeł na bardzo wysoką górę, pokazał Mu wszystkie królestwa świata oraz ich przepych i rzekł do Niego: „Dam Ci to wszystko, jeśli upadniesz i oddasz mi pokłon”. Na to odrzekł mu Jezus: „Idź precz, szatanie! Jest bowiem napisane: Panu, Bogu swemu, będziesz oddawał pokłon i Jemu samemu służyć będziesz”. Wtedy opuścił Go diabeł, a oto aniołowie przystąpili i usługiwali Mu.

Podobne świadectwo tych wydarzeń można odnaleźć w innych Ewangeliach. Według św. Marka (Mk 1, 12–13): „Zaraz też Duch wyprowadził Go na pustynię. Czterdzieści dni przebył na pustyni, kuszony przez szatana. Żył tam wśród zwierząt, aniołowie zaś usługiwali Mu”. Z kolei Ewangelia według św. Łukasza tak opisuje kuszenie Chrystusa (Łk 4, 1–13):

⁴ M. Janik, *Lilit – między mitem a Biblią*, https://www.academia.edu/34541158/LILIT_MI%C4%98DZY_MITEM_A_BIBLI%C4%84 (dostęp: 15 IX 2021); T. Kaczmarek, *op. cit.*, s. 242; F. Rosiński, *Potwory, demony i straszdyła w dawnym Izraelu*, „Colloquia Anthropologica et Communicativa” 2017, nr 10, s. 112.

⁵ M. Karczewski, *Oryginalność satanologii Apokalipsy św. Jana na tle literatury biblijnej*, „Studia Elbląskie” 2014, nr XV, s. 147; T. Szałanda, *Szatan i świat demonów w ewangeliach apokryficznych: przyczynek do badań*, „Studia Redemptorystowskie” 2014, nr 12, s. 269.

⁶ T. Kaczmarek, *op. cit.*, s. 243–244.

Pełen Ducha Świętego, powrócił Jezus znad Jordanu i przebywał w Duchu [Świętym] na pustyni czterdzieści dni, gdzie był kuszony przez diabła. [...] Rzekł Mu wtedy diabeł: „Jeśli jesteś Synem Bożym, powiedz temu kamieniowi, żeby się stał chlebem”. [...] Wówczas wyprowadził Go w górę, pokazał Mu w jednej chwili wszystkie królestwa świata i rzekł diabeł do Niego: „Tobie dam potęgę i wspaniałość tego wszystkiego, bo mnie są poddane i mogę je odstąpić, komu chcę. Jeśli więc upadniesz i oddasz mi pokłon, wszystko będzie Twoje”. [...] Zaprowadził Go też do Jerozolimy, postawił na narożniku świątyni i rzekł do Niego: „Jeśli jesteś Synem Bożym, rzuć się stąd w dół! Jest bowiem napisane: Aniołom swoim rozkaże o Tobie, żeby Cię strzegli, i na rękach nosić Cię będą, byś przypadkiem nie uraził swej nogi o kamień”. [...] Gdy diabeł dokończył całego kuszenia, odstąpił od Niego aż do czasu.

Chrystus ostrzega też przed Szatanem w Kazaniu na górze (Mt 5, 37): „Niech wasza mowa będzie: Tak, tak; nie, nie. A co nadto jest, od Złego pochodzi”, wspomina o nim przy zapowiedzi prymatu (Mt 16, 18): „Otóż i Ja tobie powiadam: «Ty jesteś Piotr [czyli Skala], i na tej Skale zbuduję Kościół mój, a bramy piekielne go nie przemogą»”, czy też kieruje uwagę Apostołów na definitywne pokonanie go w kontekście tajemnic paschalnych, wychodząc z Wieczernika (J 16, 8–11):

On zaś, gdy przyjdzie, przekona świat o grzechu, o sprawiedliwości i o sądzie. O grzechu – bo nie wierzą we Mnie; o sprawiedliwości zaś – bo idę do Ojca i już Mnie nie ujrzycie; wreszcie o sądzie – bo władca tego świata został osądzony.

Z kolei w Getsemani Chrystus mówi (Łk 22, 53): „Gdy codziennie bywałem u was w świątyni, nie podnieśliście rąk na Mnie, lecz to jest wasza godzina i panowanie ciemności”.

Nowy Testament nie podaje natomiast dokładnej liczby upadłych aniołów. Próby określenia liczby demonów podejmowano w okresie późnej scholastyki. W XV w. na bazie ówczesnych obliczeń gwiazd oraz fragmentu z Apokalipsy św. Jana wykazywano, że jest ich ponad 7 400 000 (Ap 12, 4): „I ogon jego zmiata trzecią część gwiazd nieba: i rzucił je na ziemię. I stanął Smok przed mającą rodzić Niewiastą, ażeby skoro porodzi, pożreć jej dziecko”. Z kolei Alfons ze Spiny w rozprawie *Fortalicium fidei* dochodzi do liczby 1 333 066 687⁷.

Niejednokrotnie zastanawiano się natomiast nad hierarchią panującą w królestwie demonów. Chrystus „tylko przez Belzebuba, władcę złych duchów, wyrzuca złe duchy” (Mt 12, 24) (por. także Łk 11, 15; Mk 3, 22), św. Paweł pisał z kolei „[...] jakąż jest wspólnota Chrystusa z Beliarem?” (2 Kor 6, 15), co sugerowałoby,

⁷ *Ibidem*, s. 243.

że duch ten jest zwierchnikiem demonów. Beliar albo Belial jest też cytowany w kilku księgach starotestamentowych, jako zły duch lub symbol zła. Przykładem może być 1 Księga Samuela: „Nie uważaj swej służebnicy za córkę Beliala [...]” (1 Sm 1, 16) oraz „Tymczasem synowie Beliala mówili: «W czym ten może nam pomóc?» [...]” (1 Sm 10, 27). W Zwoju Wojny, pierwszym z siedmiu Zwojów znad Morza Martwego, postać o imieniu Belial przewodzi „Synom Ciemności” w wojnie przeciwko „Synom Światła” (1QM, XIII, 5). W Kodeksie Gminnym natomiast opisana jest doktryna o „dwóch duchach”, w której rozumieniu świat jest podzielony na dwie przeciwstawne sfery wpływów, gdzie od urodzenia jedni ludzie otrzymują dobrego ducha, a inni – ducha przewrotności. To Belial sprawuje prawdziwą władzę nad „Duchami Ciemności” aż do czasu wyznaczonego przez Boga (1QS II, 19)⁸. Wreszcie pseudoepigraficzna księga apokryficzna Biblii hebrajskiej i Starego Testamentu, 1 Księga Henocha, opowiada o upadłych synach Nieba, prowadzonych przez anioła o imieniu Szemihaza, którzy muszą opuścić Niebo po popełnieniu grzechu z ludzkimi kobietami (1 Hen 6, 1–8):

Kiedy ludzie rozmnożyli się, urodziły im się w owych dniach ładne i piękne córki. Ujrzeni je synowie Nieba, aniołowie, i zapragnęli ich. [...] Te są imiona ich przywódców: Szemihaza, ich dowódca, Urakiba, Ramiel, Kokabiel, Tamiel, Ramiel, Daniel, Ezeziel, Barakiel, Asael, Armaros, Batriel, Ananiel, Zakiel, Samsiel, Sartael [...], Turiel, Jomiel, Araziel. Są to dowódcy dwustu aniołów i wszystkich innych z nimi.

Jeszcze jednym określeniem na Szatana jest Lucyfer, dosłownie „Gwiazda Zaran-na” (gr. *Phosphwros*, łac. *Lucifer* – niosący światło, jutrzienka). To symboliczne imię nawiązuje do pierwotnej bliskiej relacji Szatana z Bogiem. Lucyfer utrwała się jako imię własne Szatana od końca IV w. za sprawą św. Hieronima i jego komentarzy egzegetycznych do Księgi Izajasza oraz tłumaczenia Wulgaty⁹. W tekstach tych Lucyfer jest przywódcą duchów nieczystych jako strącony z Nieba „Syn Jutrzienki”. Jednoczesna interpretacja wersu z Księgi Izajasza (Iz 14, 12): „Jakże to spadłeś z Niebios, Jaśniejący, Synu Jutrzienki? Jakże runąłeś na ziemię, ty, który podbijałeś narody?” z fragmentem Ewangelii według św. Łukasza (Łk 10, 18): „Wtedy rzekł

⁸ R. Ciesielska-Kruczek, *Zwoje znad Morza Martwego*, „Biblioteka i Edukacja” 2019, nr 15, s. 173; B. Poniży, *Księga Mądrości a Qumran – hipoteza zależności*, [w:] *Qumran. Pomiędzy Starym a Nowym Testamentem*, red. H. Drawnel, A. Piwowar, Lublin 2009, s. 67; F. Rosiński, *op. cit.*, s. 116.

⁹ M.G. Hansen, *The name Lucifer*, „The Journal of Religion” 1884, vol. IV, No. 2, s. 70–71; J. Lewis, *Hotter than Hell: Tracing Satan’s Transformation from Beastly to Beguiling*, RELS 3501-A: Heaven and Hell in the Christian Tradition, Lethbridge, AB 2020, s. 5.

do nich: «Widziałem szatana, spadającego z Nieba jak błyskawica»¹⁰ doprowadziła egzegetów do stworzenia historii o upadku Szatana¹⁰.

W tym miejscu warto nadmienić, że tradycja chrześcijańska upatrywała też upadku Szatana w opisie upadku króla Tyru, Ittobaalu II, przedstawionym w Księdze Ezechiela (Ez 28, 11–19):

[...] wewnątrz twoje napelniło się uciskiem i zgrzeszyłeś, wobec czego zrzuciłem cię z góry Bożej [...]. Rzuciłem cię na ziemię, wydałem cię królom na widowisko [...]. Sprawilem, że ogień wyszedł z twego wnętrza, aby cię pochłonąć, i obróciłem cię w popiół na ziemi na oczach tych wszystkich, którzy na ciebie patrzyli.

Ponadto o sędzie ostatecznym nad upadłymi aniołami czytamy w 2 Liście św. Piotra (2P 2, 4): „Jeżeli bowiem Bóg aniołom, którzy zgrzeszyli, nie odpuścił, ale wydał [ich] do ciemnych lochów Tartaru, aby byli zachowani na sąd” oraz w liście św. Judy (Jud 6): „i aniołów, tych, którzy nie zachowali swojej godności, ale opuścili własne mieszkanie, spętanych wiekuistymi więzami zatrzymał w ciemnościach na sąd wielkiego dnia”.

Historia upadku Szatana

Jak wynika z wcześniejszych rozważań, Pismo Święte nie określa szczegółowo przyczyny buntu Zła. Nie podaje też ono liczby wojska anielskiego pozostającego w służbie Szatana. Podejmując próbę odpowiedzi na pytanie o początek Szatana, należy się zatem odwołać nie do samej Biblii, w której kwestia ta nie jest szczegółowo poruszana, a do literatury apokryficznej¹¹.

Według prezentowanej w literaturze międzytestamentowej ogólnej koncepcji Szatan jest zbuntowanym aniołem, który kiedyś zajmował wysoką pozycję w hierarchii dobrych duchów. Powodem utraty przez niego i jego zwolenników łaski uświęcającej miało być nieprzejęcie próby, którą postawił przed nimi Stwórca. Nie ma jednak zgodności co do rodzaju tej próby. W literaturze przeważają dwie hipotezy. Pierwsza głosi, że za upadkiem Szatana stała zazdrość wobec stworzenia człowieka i umieszczenia go w Raju. Druga mówi, że do odwrócenia się od Boga pchnęła Szatana pycha i chęć, by uważać się za równego Najwyższemu¹².

¹⁰ P. Kalinowski, *Szatan i jego upadek w chrześcijaństwie i islamie*, „NURT SVD” 2013, [numer specjalny], s. 141; K.J. Murphy, *Leviathan to Lucifer: What Biblical Monsters (Still) Reveal*, „Interpretation: A Journal of Bible and Theology” 2020, vol. LXXIV(II), s. 153.

¹¹ M. Karczewski, *Teologiczna wizja szatana w Apokalipsie 12,3–17*, „Studia Warmińskie” 2004/2005, t. XLI/XLII, s. 245.

¹² T. Kaczmarek, *op. cit.*, s. 246.

Orędownikami pierwszej ze wspomnianych hipotez byli m.in. św. Ireneusz, św. Grzegorz z Nyssy oraz św. Augustyn. Bunt Szatana wobec człowieka opisany jest również we wspomnianej wcześniej Księdze Henocha (Księga Czuwających, Księga Przypowieści) czy w Pokucie Adama (3 Adm, 12)¹³:

Szatan także zapłakał głośno i rzekł do Adama: „Cała moja zuchwałość i ból przyszły z waszego powodu. Przez was bowiem musiałem opuścić moje mieszkanie. Przez was zostałem odrzucony od tronu cherubów, które rozciągając skrzydła użyczyły mi cienia. Przez was moje stopy zdeptały ziemię”.

Z kolei w apokryficznej Ewangelii Bartłomieja zły duch o imieniu Beliar (pierwotnie Satanael) nie chcąc uznać w Adamie obrazu Boga, nie oddał mu czci i otrzymał miano Szatana¹⁴. W konsekwencji zrzucony został na ziemię wraz z podległymi mu aniołami (Brt 3, 19–22):

A Beliar odpowiedział i rzekł: „Jeśli poznasz moje imię, na początku zostałem nazwany Satanael, co jest interpretowane jako posłaniec Boży, ale kiedy odrzuciłem obraz Boga, moje imię nazywało się Satanas, to znaczy anioł, który strzeże hadesu [...]. Rzeczywiście bowiem zostałem pierwszym aniołem: gdy Bóg stworzył niebiosy, wziął garść ognia i uformował mnie pierwszy, Michał drugi, Gabriel trzeci, Uriel czwarty, Rafael piąty, Natanael szósty i inni aniołowie których nie mogę podać imion”.

Co wreszcie ciekawe, Szatan (zwany tu Beliarem) ma w Ewangelii Bartłomieja monstrualny wygląd (Brt 3, 7):

A długość jego wynosiła 1600 łokci, a szerokość jego 40 łokci, a twarz jego była jak błyskawica ognia, a oczy pełne ciemności. I z jego nozdrzy wydobywał się śmierdzący dym; a usta jego były jak przepaść przepaści, a jedno z jego skrzydeł było czterocylindrowe.

Na podstawie przedstawionych hipotez rozwinęła się później teoria chrystologiczna hiszpańskiego filozofa neoscholastycznego Franciszka Suáreza. Twierdził on, że aniołowie mieli złożyć hołd wcielonemu Synowi Bożemu, jednak ze względu na

¹³ S. Jędrzejewski, *Początek zła (Rdz 3 I 6, 1–4) w interpretacji Księgi Henocha etiopskiej (1 Henet)*, „Seminare” 1997, nr 13, s. 95–112; A. Tronina, *Armeńska Pokuta Adama (Paenitentia Adae – armeniace, CApVT 1. IV)*, „Vox Patrum” 2011, R. XXXI, t. LVI, s. 606.

¹⁴ T. Szalanda, *op. cit.*, s. 266.

naturę ludzką Jezusa część z nich, na czele z Szatanem nazywanym tu Lucyferem, odmówiła. O stosunku Szatana do wcielenia Syna świadczyć może chociażby pełne pogardy stwierdzenie: „[...] tak się poniżył, że zstąpił na ziemię?”. Co jednak istotne, podobną teorię przekazuje już komentujący Pismo Święte w epoce patrystycznej Orygenes, który również upatruje powodów buntu części aniołów w stworzeniu człowieka i wywyższeniu jego natury przez Boga¹⁵.

Część teologów, na czele ze św. Tomaszem z Akwinu, Janem Dunsem Szkotem czy wspomnianym Franciszkiem Suárezem, tłumaczy zachowanie zbuntowanych aniołów grzechem pychy, który sprawił, że zapragnęły one być takimi jak Bóg. Jednocześnie w literaturze apokryficznej przeważa opinia, że Szatan upadł przez nienawiść i swoją wolną wolę. Pierwotna anielska i dobra natura Szatana, który dobrowolnie stał się złym, potwierdzona została już przecież w orzeczeniu Soboru Laterańskiego IV z 1215 r. Ponadto odbicie buntu spowodowanego grzechem pychy można znaleźć w słowach kusiciela „tak jak Bóg będziecie” (Rdz 3, 5) czy w stwierdzeniach z 1 Listu św. Jana oraz Ewangelii św. Jana, że Szatan „trwa w grzechu od początku” (1 J 3, 8) i jest „ojcem kłamstwa” (J 8, 44)¹⁶.

Pochodzenie Szatana opisywane w apokryfach częściowo ma potwierdzenie w tekstach Nowego Testamentu. W Apokalipsie św. Jana znajduje się opis walki archanioła Michała z Szatanem (tu zwanym Smokiem) (Ap 12, 7–12):

I został strącony wielki Smok, Wąż starodawny, który się zwie diabeł i Szatan, zwozdający całą zamieszkałą ziemię, został strącony na ziemię, a z nim strąceni zostali jego aniołowie. I usłyszałem donośny głos mówiący w Niebie: „Teraz nastąpiło zbawienie, potęga i królowanie Boga naszego i władza Jego Pomazańca, bo oskarżyciel braci naszych został strącony, ten, co dniem i nocą oskarża ich przed Bogiem naszym”.

Z powyższego fragmentu należy wnioskować, że po strąceniu z Nieba Szatan przebywał na ziemi. Według nowotestamentowych apokryfów podawane są jednak różne miejsca, w których przebywają złe duchy. Według niektórych podań Szatan, po zstąpieniu Chrystusa do otchłani, przekazany został mocy Piekła na wieczne męki i cierpienie. Niekiedy, mimo kary wymierzonej za bunt przeciwko Stwórcy, nadal przebywa on w Niebie, jednak z dala od Boga¹⁷.

¹⁵ P. Kalinowski, *op. cit.*, s. 140.

¹⁶ T. Kaczmarek, *op. cit.*, s. 246–247; P. Kalinowski, *op. cit.*, s. 141; T. Szałanda, *op. cit.*, s. 267.

¹⁷ T. Szałanda, *op. cit.*, s. 267.

Serialowy *Lucyfer*

Lucyfer opowiada historię o tym, jak wyrzucony z Nieba i wysłany do Piekła Diabeł postanawia porzucić swoje obowiązki i udać się do Los Angeles (*nomen omen* Miasta Aniołów), aby spróbować normalnego życia¹⁸. W scenie otwierającej pierwszy odcinek serialu (2016–obecnie) na ekranach odbiorników pojawia się biały tekst na czarnym tle: „Na początku... Anioła Lucyfera przegnano z Nieba i skazano na władanie Piekłem przez całą wieczność...” (s01o01 00:05). Po chwili tekst znika i pojawia się kolejny: „Ale postanowił sobie zrobić wolne...” (s01o01 00:09). Następnie pokazana jest panorama Los Angeles, potem kamera skupia się na elegancko ubranym, przystojnym mężczyźnie prowadzącym czarnego Chevroleta Corvette C1 z 1962 r. W tle słychać piosenkę zespołu Cage the Elephant pt. *Nie ma odpoczynku dla niegodziwych* (ang. *Ain't No Rest for the Wicked*). Wkrótce okazuje się, że mężczyzna prowadzący auto to nikt inny jak *Lucyfer Morningstar* (pl. Gwiazda Poranna, Jutrzenka) we własnej osobie¹⁹.

W kolejnych odcinkach serialu śledzimy losy aroganckiego i samolubnego, jednak zaskakująco sympatycznego Diabła, który w przeszłości zbuntował się przeciwko Bogu, za co został zesłany do Piekła i zmuszony do torturowania potępionych²⁰. Możemy zadać sobie zatem pytanie, co wyróżnia *Lucyfera* spośród wielu, tak przecież licznych produkcji poświęconych Władcy Ciemności? Aby odpowiedzieć na to pytanie, warto przyjrzeć się bliżej głównemu wątkowi podejmowanemu w omawianej produkcji. Jak to bowiem często bywa, „diabeł tkwi w szczegółach”, a o sukcesie bądź porażce konkretnego serialu decydują: fabuła, obsada czy po prostu dowcipne dialogi. Zwłaszcza tych ostatnich w interesującej nas produkcji nie brakuje, gdyż fani serii znajdują tu niezliczoną liczbę sprytnie wplecionych powiedzonek i biblijnych smaczków.

W rzeczywistości to, co niezwykle w *Lucyferze*, to po prostu jego zwyczajność²¹. W czasie pobytu na ziemi, w akcie buntu przeciwko Stwórcy, *Lucyfer* odmawia powrotu do Piekła, obcina swoje anielskie skrzydła i zostaje właścicielem klubu nocnego *Lux* (z łac. Światło). W wolnym czasie zajmuje się także dobijaniem targu z ludźmi, którzy pragną zrealizować swoje marzenia w zamian za różnego rodzaju

¹⁸ Serialowy *Lucyfer* jest bohaterem wykreowanym na podstawie jednej z postaci z komiksu *The Sandman* autorstwa Neila Gaimana.

¹⁹ J. Martin, *Once Upon a Real World: Subliminal Messages and the Role they Play*, „COMM 2203: Intro to Mass Communications” 2016, vol. I, s. 4.

²⁰ B. di Prazza, *Un tesoro di diavolo: perché gli antieroi seriali sono i nostri protagonisti preferiti*, „Comparatismi” 2018, vol. III, s. 156.

²¹ K.J. Murphy, *op. cit.*, s. 155.

przysługi²². Chociaż początkowo nasz bohater prowadzi hedonistyczny styl życia i koncentruje się głównie na własnych przyjemnościach, z biegiem czasu jest on coraz bardziej wrażliwy na potrzeby innych, stając się bardziej ludzki od większości serialowych postaci²³.

Pierwszym z punktów przełomowych doprowadzających do wewnętrznej przemiany Lucyfera jest moment, w którym jest on świadkiem morderstwa młodej kobiety, z którą dobił wcześniej targu i na której mu zależało. Ponieważ wciąż ma on swoje magiczne moce (m.in. nadludzka siła, latanie), próbuje je wykorzystać do łapania przestępców i zaczyna pracę u boku detektyw Chloe Decker jako konsultant Departamentu Policji Los Angeles. W jego pracy dla policji szczególnie przydatna okazuje się umiejętność wyciągania z ludzi ich największych i najszybszych pragnień („Powiedz, czego pragniesz najbardziej na świecie?”, s01o01 21:10).

Podczas pobytu na ziemi Lucyfer ujawnia niektórym swoją prawdziwą tożsamość. Jedną z osób, która zobaczyła prawdziwe oblicze Diabła, jest detektyw Decker. Pewnego razu postanawia ona zadać swojemu koledze i partnerowi pytanie o torturowanie dusz w Piekło. Z ust skrupowanego Lucyfera pada wtedy odpowiedź: „Taką miałem pracę... Zmuszono mnie do niej” (s04o02 19:45). I następnie z typowym dla siebie sarkazmem dodaje: „Ktoś tu wertował Dantego” (s04o02 19:56). W tym miejscu twórcy serialu jednoznacznie wskazują, że wyobrażenie o Szatanie jako o diable torturującym dusze w Piekło nie pochodzi bynajmniej z Biblii, lecz raczej z *Boskiej Komedii* średniowiecznego włoskiego poety i filozofa Dantego²⁴.

Niemniej jednak serial zapożycza także część wątków z Pisma Świętego bądź znanych tekstów apokryficznych. Po pierwsze, Lucyfer nosi nazwisko Morningstar, co stanowi bezpośrednie nawiązanie do omawianego wcześniej w artykule wersetu z Księgi Izajasza (Iz 14, 12). Ponadto w czasie jednej z sesji terapeutycznych, na które uczęszcza Lucyfer, dr Linda Martin używa innych określeń, którymi go tytułowano w przeszłości: Abaddon, Belial, Książę Ciemności, Samael. Po drugie,

²² W tym serialowym wątku widać wyraźnie nawiązania do *Fausta* Johanna Wolfganga von Goethego. Cf. J.W. Goethe, *Faust*, tłum. F. Konopka, Warszawa 1977. Wysłany w celu zawarcia układu z Faustem, Mefistofeles przedstawiany jest przez niemieckiego poetę jako osobnik uprzejmy, elegancki i niezwykle przystojny. J. Lewis, *op. cit.*, s. 11.

²³ J. Ivanova, *The Devil and human vices in Marie Corelli's "The Sorrows of Satan; or, the Strange Experience of One Geoffrey Tempest, Millionaire" vs Tv Series "Lucifer": Then and Now*, Bachelor's thesis, Tartu University, Narva 2018, s. 25; V.C. Pires, R.N.A. Nascimento, *Complexidade narrativa: A série « Lúçifer » a as percepções do mito do diabo*, „Revista Anagrama: Revista Científica Interdisciplinar da Graduação” 2019, vol. I, s. 3–5.

²⁴ A.R. Babu, *Decoding "Lucifer": Challenging the Retro-Fittings in the History of Satan*, „Drishti: the Sight” 2020/2021, vol. IX, issue 2, s. 169–173. Cf. także D. Alighieri, *La Divina commedia*, 21ed, Milano 2007.

ma on anielskich braci i siostry, których pierwowzory (z wyjątkiem Amenadiela) można znaleźć w tekstach biblijnych (Michał, Uriel, Gabriel, Remiel)²⁵. Po trzeciej, w ziemskiej egzystencji towarzyszy mu demonica Mazikeen, która jest jednym z dzieci Adama i jego pierwszej żony, Lilit. Wreszcie po czwarte, w kolejnych sezonach serialu pojawiają się inne biblijne postacie, jak wygnana z Raju Ewa, tułający się bez końca po ziemskim padole bratobójca Kain czy też sam Stwórca, Pan Nieba i Ziemi.

Z każdym nowym odcinkiem serialu widzowie mają możliwość lepiej poznać wnętrze tytułowego bohatera, głównie dzięki jego sesjom terapeutycznym z psychologką, dr Lindą Martin. Ponieważ początkowo terapeutka traktuje wyznanie swojego pacjenta, jakoby był on Diabłem, jako metaforę, w czasie jednej z sesji sugeruje mu, że być może wtrącenie do Piekła było dla niego darem od Boga, który zlecił mu „najtrudniejsze z zadań” (s01o06 40:41). Pełna gniewu i złości reakcja Lucyfera wyraźnie pokazuje jednak, że wciąż nienawidzi on Ojca za to, co mu kiedyś uczynił (s01o06 40:44):

Dar? Odrzucił mnie. Uczynił ze mnie kata! Potrafisz sobie to wyobrazić? Spędziłem wieczność zarządzając miejscem kaźni dla martwych grzeszników. Dlaczego obwiniają mnie o swoje błędy? Jakbym zmuszał ich do czynienia rzeczy, którymi gardzę. „Diabeł mnie podkusił”. Nigdy nikogo do niczego nie zmuszałem! [...] Potraktowano mnie niesprawiedliwie. Moje imię przez wieczność będzie kojarzone z zepsuciem innych. Oto co dał mi Ojciec.

Lucyfer powtarza to bratu bliźniakowi – Michałowi, który w czasie rodzinnej kolacji ośmiela się stwierdzić (s05o09 35:30): „Na co Ty narzekasz? Dostałeś za nieposłuszeństwo własne królestwo”. Zdenerwowany Diabeł odpowiada (s05o09 35:39): „Tak na to patrzysz? Setki tysięcy lat przymusowego karania dusz to dla Ciebie nagroda? Może i królowałem, ale w Piekło. [...] Nie masz pojęcia, jak było Ci łatwo”.

Te wypowiedzi Lucyfera świadczą o jego głębokim poczuciu niesprawiedliwości i braku zrozumienia intencji Stwórcy. Stoją też w sprzeczności z dominującym w teologii chrześcijańskiej poglądem, że Szatan jest odpowiedzialny za grzech człowieka. Znajduje to potwierdzenie w innym jego stwierdzeniu: „Nie odpowiadam za to co stanie się później. Jednego Diabeł jest pewien, ludzie powinni brać odpowiedzialność za swoje złe uczynki” (s01e05 27:30).

Innym dowodem na to, że Lucyfer żywi urazę do Ojca, jest wypowiedź w czasie rodzinnej kolacji, gdy z wyrzutem stwierdza (s05o09 38:48): „Wolę by wreszcie

²⁵ Jedną z serialowych sióstr Lucyfera jest także Azrael, islamski Anioł Śmierci.

przyznał, że jest marnym Ojcem”. I dalej (s05o09 39:22): „Wiele różni mnie i Michała, ale jedno łączy nas wszystkich: Ty. I wyrządzone nam krzywdy. Skoro każde jabłko nadgniło, może to jabłoni jest chora?”

Co jednak ciekawe, w serialu kilkakrotnie pada sugestia, że Lucyfer nie tylko był największym z aniołów, lecz także jest ulubionym synem Ojca. Gdy Amenadiel próbuje nakłonić Lucyfera do powrotu do Pieła, mówi (s01e02 13:53): „Zawiodłeś mnie. [...] Byłeś największym z aniołów, a teraz?”. Z kolei z ust dr Lindy Martin padają następujące słowa (s01o06 40:18): „Ojciec Cię kocha”. I dalej (s01o06 41:28): „Uczył to z miłości. [...] Bo jesteś jego ulubionym Synem, Samaelu. [...] Jego Upadłym Aniołem”. Później jesteśmy świadkami tragicznego wyznania Michała (s05o09 36:18): „Okazuje się, że brat kogoś kto niesie Światłość może tylko trzymać się w cieniu”.

Kolejnym ważnym elementem serialu jest ciągłe zastanawianie się bohaterów nad planem Stwórcy oraz nad tym, czy ludzie oraz anioły obdarzone zostały przez Boga wolną wolą. Już w pilotażowym odcinku sezonu pierwszego Lucyfer zastanawia się (s01o01 5:19): „Czy jako Diabeł jestem zły, czy dlatego że nasz Staruszek tak postanowił?”. Punktem kulminacyjnym tych rozważań zdaje się być natomiast odcinek, w którym ginie przyjaciel Lucyfera, ks. Frank Lawrance. Jesteśmy świadkami wzruszającej sceny, gdy patrzący w pochmurne niebo Lucyfer rzuca pełne wyrzutu pytanie skierowane do Stwórcy (s01o09 37:38):

Ty okrutny, wyrachowany Draniu! To wszystko część Twojego planu? Dla Ciebie to tylko zabawa? Znam się na karze, a on na nią nie zasłużył. Przestrzegaj Twoich durnych zasad. Ale dla Ciebie to za mało? Co Cię zadowoli? Łamiesz zasady – przegrywasz. Przestrzegasz ich – też. Święty czy grzesznik, nikt nie wygrywa! Więc po co to wszystko!?

Widać tu też wyraźne nawiązanie do sytuacji samego Lucyfera, niegdyś ulubionego syna, który popełnił błąd i skazany został na wieczne potępienie.

Biorąc pod uwagę powyższe spostrzeżenia, należy stwierdzić, że serialowy Lucyfer jest bohaterem tragicznym, który czuje się samotny i wyobcowany, pragnąc z całych sił akceptacji i miłości ze strony innych ludzi²⁶. Jak sam stwierdza w rozmowie z Ewą: „To boli, gdy ktoś Cię odtrąca” (s04o04 06:49). Jest też Lucyfer bez wątpienia istotą odczuwającą silne emocje, jak lęk, niepewność i przybicie, bezradność, smutek czy poczucie klęski. Potwierdza to jego pełna żalu reakcja po zabiciu własnego brata, Uriela (s02o06 40:00): „Zabiłem go. Nigdy nikogo nie zabiłem. Karałem umarłych, gdy rządziłem w Piele. Ale uparty Uriel nie pozostawił mi

²⁶ J. Ivanova, *op. cit.*, s. 26.

wyboru. [...] Jestem potworem, który zasłużył na karę”. Innym razem stawia z kolei sobie i dr Lindzie przejmujące pytanie (s04e08 49:49):

Drzemie we mnie coś wstrętnego. Nie jestem w stanie zagłuszyć ciągłej kakofonii głosów wiecznie mówiącej mi, że jestem zły. Tęczę, pani doktor! I bez przerwy zastanawiam się, dlaczego aż tak się nienawidzę!?

Należy wreszcie zauważyć, że buntowniczy charakter Lucyfera w połączeniu z jego poczuciem osamotnienia i wyobcowania zbliża go do Szatana z *Raju Utraconego* Johna Milтона²⁷. Utwór ten podzielony jest na dwie części. Pierwsze sześć ksiąg opowiada o buncie aniołów pod wodzą Szatana, tematem pozostałych sześciu części są natomiast pierwsi ludzie w Raju. Podobnie jak Szatan Milтона, Lucyfer *Morningstar* nie okazuje skruchy z powodu wszczęcia buntu przeciwko Ojcu, jednak w przeciwieństwie do miltonowskiego odpowiednika pozbawiony jest pychy i nie szczyli się, że jest Władcą Piekieł²⁸.

Podsumowanie

Za sprawą św. Hieronima od końca IV w. Lucyfer utrwała się jako imię własne Szatana. Jednak, jak się okazuje, wszechobecne w popkulturze wyobrażenie o Władcy Ciemności ma niewiele wspólnego z Pismem Świętym. Historię upadku Szatana opisuje przede wszystkim literatura apokryficzna, podczas gdy znany nam z książek i telewizji wizerunek Diabła wzoruje się głównie na opisach zaczerpniętych z *Piekieł* Dantego, *Raju utraconego* Milтона czy też *Fausta* Goethego. Z tego z kolei powodu tytułowy bohater popularnego w ostatnich latach serialu *Lucyfer* w niewielkim tylko stopniu przypomina swój biblijny pierwowzór. Jak z tego wynika, to, że Szatan i początki Zła fascynują ludzkość od zarania dziejów, nie ma przełożenia na znajomość Biblii i niesionych przez nią od wieków teologicznych wartości.

²⁷ Należy pamiętać, że właśnie Szatana uznaje się za protoplastę bohatera bajronicznego – tajemniczego indywidualistę ulegającego wielkim namiętnościom i gnębionego przez wyrzuty sumienia buntownika, pozostającego w konflikcie z całym światem.

²⁸ Mimo że nieśmiertelny Szatan nie może zmazać swoich przewin poprzez śmierć lub cierpienie, nie wykazuje on żadnej skruchy i po wygnaniu z Raju zwołuje inne demony, by stwierdzić: „Lepiej rządzić w Piekle, niż służyć w Niebie”. A. Jobses, *Society's Changing Values: A Cultural Perspective on the Sexualizing of Male Villains and Antiheroes in Film and Television*, „English: Student Scholarship and Creative Works” 2019, No. 3, s. 38. Cf. także J. Milton, *Raj utracony*, tłum. M. Słomczyński, Warszawa 1974.

Bibliografia (Bibliography)

Źródła drukowane

- Alighieri D., *La Divina commedia*, 21ed, Milano 2007.
- Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. W przekładzie z języków oryginalnych*, red. K. Dynarski, M. Przybył, wyd. 5, Poznań 2020.
- Goethe J.W., *Faust*, tłum. F. Konopka, Warszawa 1977.
- Milton J., *Raj utracony*, tłum. M. Słomczyński, Warszawa 1974.

Opracowania

- Babu A.R., *Decoding "Lucifer": Challenging the Retro-Fittings in the History of Satan*, „Drishti: the Sight” 2020/2021, vol. IX, issue 2, s. 169–173.
- Ciesielska-Kruczek R., *Zwoje znad Morza Martwego*, „Biblioteka i Edukacja” 2019, nr 15, s. 169–185.
- Hansen M.G., *The name Lucifer*, „The Journal of Religion” 1884, vol. IV, No. 2, s. 71–73.
- Ivanova J., *The Devil and human vices in Marie Corelli's "The Sorrows of Satan; or, the Strange Experience of One Geoffrey Tempest, Millionaire" vs Tv Series "Lucifer": Then and Now*, Bachelor's thesis, Tartu University, Narva 2018.
- Jędrzejewski S., *Początek zła (Rdz 3 I 6, 1–4) w interpretacji Księgi Henocha etiopskiej (1 Henet)*, „Seminare” 1997, nr 13, s. 95–112.
- Jobs A., *Society's Changing Values: A Cultural Perspective on the Sexualizing of Male Villains and Antiheroes in Film and Television*, „English: Student Scholarship and Creative Works” 2019, No. 3, s. 1–69.
- Kaczmarek T., *Zło o charakterze osobowym – Szatan w refleksji teologicznej i doświadczeniu Kościoła*, „Studia Włocławskie” 2003, nr 6, s. 241–254.
- Kalinowski P., *Szatan i jego upadek w chrześcijaństwie i islamie*, „NURT SVD” 2013, [numer specjalny], s. 139–145.
- Karczewski M., *Oryginalność satanologii Apokalipsy św. Jana na tle literatury biblijnej*, „Studia Elbląskie” 2014, nr XV, s. 141–153.
- Karczewski M., *Teologiczna wizja szatana w Apokalipsie 12,3–17*, „Studia Warmińskie” 2004/2005, t. XLI/XLII, s. 233–246.
- Kardys W., *Szatan w Starym Testamencie oraz w judaizmie Drugiej Świątyni. Studium z historii tradycji*, Lublin 2015.
- Lewis J., *Hotter than Hell: Tracing Satan's Transformation from Beastly to Beguiling*, RELS 3501-A: Heaven and Hell in the Christian Tradition, Lethbridge, AB 2020.

- Martin J., *Once Upon a Real World: Subliminal Messages and the Role they Play*, „COMM 2203: Intro to Mass Communications” 2016, vol. I, s. 1–10.
- Murphy K.J., *Leviathan to Lucifer: What Biblical Monsters (Still) Reveal*, „Interpretation: A Journal of Bible and Theology” 2020, vol. LXXIV(II), s. 146–158.
- Paterson L., *Satan and Lucifer: A comparison of their metamorphoses from angel to devil in Milton’s “Paradise Lost” and Vondel’s “Lucifer” and “Adam in Ballingschap”*, MA thesis, Rhodes University, Grahamstown 1978 (maszynopis).
- Pires V.C., Nascimento R.N.A., *Complexidade narrativa: A série « Lúçifer » a as percepções do mito do diabo*, „Revista Anagrama: Revista Científica Interdisciplinar da Graduação” 2019, vol. I, s. 1–12.
- Ponizy B., *Ksiggę Mądrości a Qumran – hipoteza zależności*, [w:] *Qumran. Pomiędzy Starym a Nowym Testamentem*, red. H. Drawnel, A. Piwowar, Lublin 2009, s. 61–76.
- Prazza di B., *Un tesoro di diavolo: perché gli antieroi seriali sono i nostri protagonisti preferiti*, „Comparatismi” 2018, vol. III, s. 151–163.
- Rosiński F., *Potwory, demony i straszdyła w dawnym Izraelu*, „Colloquia Anthropologica et Communicativa” 2017, nr 10, s. 109–124.
- Szałanda T., *Szatan i świat demonów w ewangeliach apokryficznych: przyczynek do badań*, „Studia Redemptorystowskie” 2014, nr 12, s. 265–276.
- Tronina A., *Armeńska Pokuta Adama (Paenitentia Adae – armeniace, CApVT 1. IV)*, „Vox Patrum” 2011, R. XXXI, t. LVI, s. 597–620.

Netografia

- Janik M., *Lilit – między mitem a Biblią*, https://www.academia.edu/34541158/LILIT_MI%C4%98DZY_MITEM_A_BIBLI%C4%84 (dostęp: 15 IX 2021).
- Lucyfer. Pilot* (s01o01), premiera 25 I 2016.
- Lucyfer. Lucyfer, zostań. Dobry diabeł* (s01o02), premiera 1 II 2016.
- Lucyfer. Ulubiony syn* (s01o06), premiera 29 II 2016.
- Lucyfer. Przychodzi ksiądz do baru* (s01o09), premiera 21 III 2016.
- Lucyfer. Potwór* (s02o06), premiera 31 X 2016.
- Lucyfer. Ktoś tu wertował Dantego* (s04o02), premiera 8 V 2019.
- Lucyfer. Wszystko o Ewie* (s04o04), premiera 8 V 2019.
- Lucyfer. Rodzinna kolacja* (s05o09), premiera 28 V 2021.

Notka o autorce:

Dr Aleksandra Bartosiewicz – adiunkt w Katedrze Badań Operacyjnych na Wydziale Ekonomiczno-Socjologicznym Uniwersytetu Łódzkiego.

Zainteresowania naukowe: transport i logistyka, transport morski i kolejowy kontenerów, optymalizacja i analiza rynków, historia konteneryzacji, historia giełdy, biografie znanych postaci historycznych.

aleksandra.bartosiewicz@uni.lodz.pl